

МИСЛИВИЙ В. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного права
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)

УДК 343.325

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УЗУРПАЦІЮ ВЛАДИ

Розглядаються питання кримінально-правової охорони розподілу влади в державі та кримінальної відповідальності за її узурпацію.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, узурпація влади.

Рассматриваются вопросы уголовно-правовой охраны распределения государственной власти и уголовной ответственности за ее узурпацию.

Ключевые слова: уголовная ответственность, узурпация власти.

The author studies issues of criminal legal protection of separation of powers and criminal liability for usurpation of power.

Key words: criminal liability, usurpation of power.

Вступ. Загальні засади Конституції України визначають, що Основний закон держави має вищу юридичну силу, а інші закони та нормативно-правові акти, які приймаються на основі Конституції, мають їй відповідати. Отже, у цьому положенні знаходить прояв принцип верховенства права, оскільки конституційні норми визнаються нормами прямої дії (ст. 8 Конституції).

Принцип верховенства права означає, що задекларовані конституційні положення щодо гарантій охорони найважливіших суспільних відносин і цінностей мають забезпечуватись відповідним галузевим законодавством, зокрема кримінально-правовими засобами. Аналіз конституційних приписів і норм чинного кримінального законодавства свідчить, що більшість задекларованих конституційних положень, які стосуються розбудови України як правової держави, отримали відповідне забезпечення з огляду на їх кримінально-правову охорону.

Таким чином, теорія національного кримінального права та практика законотворення послідовно реалізують ідею концептуального значення положень основного закону щодо засад, принципів і завдань кримінального законодавства, його інститутів та норм, які мають бути надійними інструментами забезпечення конституційних гарантій.

Постановка завдання. Не претендуючи на розгляд у рамках цієї статті багатоаспектної проблеми забезпечення кримінальним правом усього широкого спектру конституційних гарантій, вважаємо за доцільне визначити метою її основного змісту шляхи розв'язання питання щодо забезпечення кримінально-правової охорони державної влади в Україні від її узурпації як суспільно небезпечного політико-кримінального явища.

Зазначене положення має найважливіше значення, адже не випадково воно знайшло своє закріплення у ст. 1 розділу I «Загальні засади» Конституції України, де Україна проголошується суверенною, демократичною, соціальною, правовою державою. Разом із цим процес розвитку суспільних відносин показує, що прагнення досягти задекларованого статусу української держави, суспільних ідеалів і цінностей, визначених у конституційних при-

писах, може бути гарантоване лише за умов їх забезпечення всіма засобами системи національного законодавства, зокрема кримінального.

Результати дослідження. Беззастережно, що законодавець у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) прагне, у першу чергу, забезпечити охорону конституційного ладу та державної влади України як суверенної та незалежної держави (ст.ст. 1, 109 КК України), намагаючись досягти відповідності між конституційними положеннями і кримінально-правовими нормами, спрямованими на їх охорону від злочинних посягань. Отже, можна погодитись із методологічним висновком про те, що «встановлення відповідності кримінального закону Конституції України має ґрунтуватись на конституційних положеннях, що стосуються не тільки сфери публічно охоронюваного права, а й усіх конституційних приписів, узятих у системній єдності» [1, с. 17].

Першочергове утвердження конституційних гарантій та кримінально-правова охорона зазначених об'єктів, з огляду на їх особливу важливість, є цілком обґрунтованою, проте практика українського державотворення у складних умовах трансформації сучасних суспільних відносин вимагає з'ясування повноти і послідовності дотримання вказаного підходу. Адже, незважаючи на те, що саме закріплення найважливіших пріоритетів у Конституції України є гарантією їх виконання, не можна не враховувати, що навіть конституційні гарантії потребують усебічного забезпечення у кримінальному законодавстві.

Огляд наукових праць, присвячених протидії злочинам проти конституційного ладу і державної влади у вітчизняному кримінальному праві, свідчить, що зазначені питання досліджували В.Ф. Антипенко, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, В.В. Голіна, І.В. Діордіца, В.П. Ємельянов, В.А. Ліпкан, М.І. Мельник, А.В. Савченко, Є.Д. Скулиш, Є.О. Смирнов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, Г.О. Усатий, М.І. Хавронюк, О.В. Шамара та інші вчені. Проте вони розглядались переважно у рамках загальної площини кримінально-правової охорони основ національної безпеки України.

При цьому аналіз значних досліджень та окремих наукових публікацій, які торкаються проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, свідчить, що донедавна кількість вчинених в Україні злочинів проти основ національної безпеки України, порівняно із загальною кількістю злочинів, учинених на території нашої держави, була незначною [2, с. 8]. Зокрема, за даними І.В. Діордіци, кількість злочинів, пов'язаних із діями, спрямованими на насильницьку зміну, повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, станом на 2008 р. становила 0,0004% від загальної кількості вчинюваних злочинів [3, с. 20].

Проте ситуація в державі зазнала суттєвих змін, зокрема, слідчими Головного слідчого управління і регіональних органів СБУ з лютого 2014 р. зареєстровано та розслідувалось понад 4 тис. кримінальних проваджень про злочини проти основ національної безпеки й оборони України, посягань на її територіальну цілісність і недоторканність, інших тяжких злочинів, спрямованих на повалення конституційного ладу і захоплення державної влади, зокрема: державної зради (78 проваджень), диверсій (58), шпигунство (9), терористичні акти (108). Повідомлено про підозру 1 041 особі. Судами на підставі подань слідчих СБУ були заарештовані 720 підозрюваних [4]. Протягом 2016 р. було зареєстровано 280 злочинів проти основ національної безпеки, зокрема 44 за ст. 109 КК України [5]. Що стосується судової статистики, питома вага справ про злочини проти основ національної безпеки України (ст.ст. 109–1141 КК) у загальній злочинності в 2016 р. становила 0,09%, або 75 кримінальних проваджень [6].

У зв'язку з цим, увага до проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, пов'язаної, у першу чергу, із безпекою функціонування самої державної влади, набуває особливої актуальності.

Конституція України передбачає основоположним принципом розподіл державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову влади, що означає реалізацію органами цих владних структур своїх повноважень у встановлених нею межах та відповідно до законів України. Дотриманню демократичних засад принципу розподілу влади, а отже, його со-

ціальної цінності, має сприяти забезпечення кримінально-правової охорони функціонування вказаних гілок державної влади, а отже, запобігання проявів її узурпації.

У Розділі І «Злочини проти основ національної безпеки України» КК України ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади», яка має забезпечувати охорону конституційного ладу та функціонування органів державної влади, визначає злочинними дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змову про вчинення таких дій (ч. 1), публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2), а також дії, передбачені ч. 2 цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації (ч. 3).

Кримінально-правова оцінка складів злочинів, передбачених вказаною статтею, безальтернативно свідчить, що зазначені діяння мають на меті саме насильницьку зміну або повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, а також змову про вчинення таких дій. Не виникає сумніву та є обґрунтованим твердження, що законодавець акцентує саме на насильницькому характері вказаних злочинних посягань.

Водночас, привертає увагу висновок О.Ф. Бантишева і О.В. Шамари, які, розглядаючи кримінально-правовий зміст понять «насильницька зміна», «повалення», «захоплення», вважають, що вживання законодавцем у зазначеній кримінально-правовій нормі терміну «насильницька» є зайвим, оскільки ненасильницьке повалення, як і захоплення, неможливі [2, с. 70–71]. Очевидно, що вказана думка вчених має право на існування, проте, що стосується поняття «захоплення», наведене його тлумачення вдається нам дискусійним, а отже, таким, що може викликати довільне тлумачення кримінального закону.

У теорії кримінального права існують пропозиції щодо іншого формулювання об'єктивних ознак цього складу злочину, зокрема пропонується викласти ч. 1 ст. 109 КК України у такій редакції: «дії, спрямовані на незаконну зміну конституційного ладу України чи на незаконне здобуття державної влади в Україні» [3, с. 17], тобто йдеться про більш широкий спектр дій, що мають характеризувати спосіб учинення даного злочину.

Проте вдається, що питання вдосконалення захисту конституційного ладу і державної влади перебуває у площині реалізації повноти кримінально-правової охорони вказаних атрибутивних ознак держави та забезпечення конституційних гарантій згідно з ключовими положеннями конституційних приписів. На наш погляд, стосовно зазначеного питання у кримінальному законодавстві існує певна прогалина, що знаходить свій прояв у неврахуванні повною мірою законодавцем усіх ключових положень, задекларованих у ч. 2 і ч. 3 ст. 5 Конституції України, а саме:

«Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. (Офіційне тлумачення положення частини третьої ст. 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р., № 6-рп/2008 від 16.04.2008 р.).

Ніхто не може узурпувати державну владу. (Офіційне тлумачення положення частини четвертої ст. 5 див. в Рішенні Конституційного Суду № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р.)».

Отже, беззастережно, що загальні засади Розділу І Конституції України у наведеній вище статті неодноразово наголошують на необхідності запобігання саме *узурпації влади* (курсив наш – *В.М.*), проте законодавець під час формування системи складів злочинів, що посягають на основи національної безпеки України, залишив це посягання за межами закону про кримінальну відповідальність. Звичайно, під час конструювання відповідних норм він не завжди буквально використовує окремі поняття, лексичні чи граматичні конструкції, зважаючи на особливості законодавчої техніки, термінологічної придатності певних слів або словосполучень для кримінально-правового понятійного апарату. У даному випадку очевидне ігнорування ключового поняття – «узурпація», що навряд чи можна визнати виправданим, оскільки його передбачення в Конституції України було не лише обґрунтованим, але й, як свідчить практика державотворення, вельми далекоглядним.

Відомо, що термін «узурпація» має глибокі історичні корені як поширене політично-правове поняття, що означає явище, пов'язане з очевидним порушенням закону. У літературних, енциклопедичних та інших джерелах «узурпація» (від лат. *usurpatio* – «заволодіння») означає захоплення (утримання) влади насильницьким шляхом, вчинене з порушенням закону, або незаконне привласнення владних повноважень, чи захоплення влади з використанням хитрощів.

Отже, суспільно-політична практика та історично-правовий досвід свідчать, що під узурпацією влади розуміють як насильницькі дії, так і сформовану стратегію ненасильницького захоплення державної влади високопосадовцями, очільниками військових структур, лідерами сепаратистських рухів та терористичних угруповань тощо.

Проте якщо дії, спрямовані на насильницьке повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, як правило, є очевидними своєю суспільною небезпечністю та протиправністю, ненасильницька узурпація державної влади, як, зокрема, показує досвід державотворення на українських теренах, являє собою більш складне, часто замасковане, явище, пов'язане з незаконними діями цілком легітимних представників різних гілок державної влади.

Певним приводом, що дає підстави для такого висновку, є відповідні положення стосовно основних засад очищення влади, передбачені Законом України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року [7]. Зокрема в законі, що визначає правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації), для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні (ч. 2 ст. 1) зазначається: «Очищення влади (люстрація) здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України, підлив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини».

І хоча таке персоніфіковане посилання на протиправну діяльність влади, підлив нею основ національної безпеки і оборони України, протиправне порушення прав і свобод людини, пов'язане з обґрунтуванням спрямованості положень вищевказаного закону, є нетрадиційним у законодавчій практиці, вдається очевидним, що воно є вимушеним свідченням визнання відсутності у кримінальному законі запобіжних заходів щодо узурпації влади.

Двадцятип'ятирічна історія незалежності України засвідчує, що у системі владних відносин на її теренах час від часу виникають ситуації щодо спроб порушення з боку окремих гілок влади наявного балансу противаг, що, як правило, пов'язано саме з викликами узурпації влади. Очевидно, що такі дії мають різноплановий характер та знаходять свій прояв у порушенні законодавства, яке регламентує статус, функції, компетенцію, форми та способи діяльності високопосадовців, що відбиваються у різного роду змовах між представниками окремих гілок влади, міжфракційними і міжпартійними угодами, які супроводжуються корупцією, використанням підкупу представників влади і державних службовців, що нерідко визнавалось самими можновладцями. Разом з цим, незважаючи на те, що вказані дії нерідко демонструють очевидне свавілля та порушення закону, вони далеко не завжди характеризуються насильницькими діями та, навпаки, маскуються під виглядом політичного суперництва. При цьому здійснювати ефективну протидію таким процесам несформоване громадське суспільство молоді держави практично не може, а крім того, закон визнає представників влади народними обранцями, а певну їх частину – взагалі «недоторканими».

Спостереження за розвитком політичної ситуації в державі свідчать, що ознаки узурпації влади знаходять свій прояв за умов явного перевищення однією з гілок влади своїх повноважень, встановлення певних переваг, контролю чи використання інших важелів впливу на діяльність споріднених структур державної влади.

Узурпація державної влади виникає, як правило, у тих випадках, коли хоча б одна з трьох гілок влади поступово втрачає ознаки демократично сформованого органу, а її функції зосереджує високопосадовець, який має повноваження або можливості впливати на діяльність інших гілок влади. Нетривала історія державотворення незалежної України наочно

продемонструвала, що ознаки узурпації влади подекуди характеризували діяльність Президента України, який за Конституцією є главою держави та гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності держави, додержання вимог Конституції, прав і свобод людини і громадянина. При цьому недоторканність Президента України на час виконання ним своїх повноважень (ст. 105 Конституції України), а також відсутність законодавства про його імпичмент та брак кримінально-правової заборони узурпації влади позбавляють суспільство можливості законним шляхом запобігти порушенню Конституції України.

Отже, незважаючи на проголошення України демократичною, соціальною та правовою державою (ст. 1 Конституції), народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні (ст. 5 Конституції), не маючи реальних важелів і засобів впливу на припинення порушень його конституційних прав і свобод, як вже неодноразово відбувалося, вдається до мирних масових протестних акцій, мітингів та демонстрацій, що є реалізацією його права, гарантованого положеннями ст. 39 Конституції України.

Проте очевидно, що зростаюче народне обурення, масові протести людей, злиття таких виступів у «майдани» в умовах подальшого загострення політичної ситуації призводить до протистоянь народу і влади, яка вдається до захисту за допомогою правоохоронних структур, що застосовують силу проти протестувальників.

Перебіг подій «Революції Гідності», численні жертви боротьби зі свавіллям, анексія територій держави та інші трагічні наслідки, дійсний вимір яких ще вимагає свого визначення, показують, що збереження статус-кво у правовому полі не дає змогу громадянському суспільству демократичним шляхом впливати на зловживання владою, а отже, не гарантує неповторення таких подій у майбутньому. У правовому вимірі – це необхідність реалізації положення про те, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України.

Висновки. На підставі викладеного вважаємо, що національним кримінальним законодавством до цього часу не передбачено всіх можливих запобіжників протиправної за змістом діяльності можновладців, якій притаманні ознаки узурпації влади, а отже, з метою забезпечення конституційних гарантій народовладдя вітчизняне кримінальне законодавство має передбачати відповідальність за дії, спрямовані на незаконне порушення балансу між гілками державної влади, а значить, її узурпацію. При цьому відповідна стаття КК України може бути сформульована таким чином:

«Стаття 109¹. Узурпація державної влади.

1. Узурпація державної влади, тобто вчинення всупереч встановленому Конституцією та законодавством порядку будь-якого діяння, спрямованого на захоплення державної влади <...>

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки<...>».

Вочевидь, сучасний перебіг суспільних відносин в Україні створив невідкладні об'єктивні підстави для передбачення у законі заходів кримінально-правового впливу, спрямованих на охорону та забезпечення гарантій народовладдя від узурпації державної влади.

Разом з цим внесення відповідних змін до кримінального законодавства буде мати запобіжне значення лише за умов прийняття законодавства не лише про імпичмент Президента, а також зняття недоторканності депутатського та суддівського корпусів, адже тільки наявність повноцінних легітимних правових регуляторів та засобів щодо гарантування законного впливу на представників усіх гілок державної влади може забезпечити запобігання діям, спрямованим на узурпацію влади.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Верховенство права як об'єднуючий принцип предмета дослідження науки кримінального права / Ю.В. Баулін // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – 17 с.

2. Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : [монографія] / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – 3-є вид., доп. і перероб. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 198 с.

3. Діордіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І.В. Діордіца ; Академія адвокатури України. – К., 2008. 20 с.

4. 74 человека признаны виновными в совершении преступлений против государства Украина (17 февраля 2015 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavnoe.ua/news/n213877>.

5. Цьогоріч зменшилася кількість злочинів проти основ національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/news/Oximets/read/73475/Cogorich_zmenshylasa_kilkist_zlochyniv_protu_osnov_nacionalnoji.

6. Аналіз стану здійснення судочинства у 2016 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576).

7. Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 44. – Ст. 2041.

НЕСТОР Н. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.1

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ІНТЕРЕСИ СУСПІЛЬСТВА» ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ

У статті розглянуто проблемні аспекти розуміння поняття «інтереси суспільства» під час судового провадження на підставі угод про примирення. З цієї метою проаналізовано теоретичні підходи до визначення вказаної категорії, практику тлумачення терміну «суспільні інтереси» вітчизняними судами та прецедентну практику Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: угода про примирення, інтереси суспільства, суспільні інтереси, відмова в затвердженні угоди, суд.

В статье рассмотрены проблемные аспекты понимания понятия «интересы общества» во время судебного производства на основании соглашений о примирении. С этой целью проанализированы теоретические подходы к определению указанной категории, практика толкования термина «общественные интересы» отечественными судами и судебная практика Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: соглашение о примирении, интересы общества, общественные интересы, отказ в утверждении соглашения, суд.

This article reviews the problematic aspects of understanding the concept of «public interest» during the court proceedings with regard to the settlement agreement. For this purpose, the theoretical approaches to the definition of this category and the judicial interpretation of the term «public interest», as well as the relevant case-law of the European Court of Human Rights are analyzed.

Key words: settlement agreement, public interest, refusal to approve the agreement, court.

